

українсько-угорських військово-політичних стосунків у Галичині, була слабка обізнаність рядових учасників української збройної боротьби, з одного боку, та угорських військових новоукомплектованої І-ої угорської армії, з іншого, про існування загального договору про ненапад, нейтралітет і військову співпрацю на антибільшовицькій основі між командуванням УПА та угорської армії, що було зумовлено надзвичайно великою секретністю та конспіративністю попередніх переговорів. По-третє, на території Галичини значно більше, ніж на Волині та Південному Поліссі на українсько-угорські відносини впливав польський фактор, що значно загострило стосунки між двома народами. У зв'язку з цим у регіоні між українським визвольним рухом та угорською армією виник збройний конфлікт значно більш затяжного й жорсткого характеру, ніж це було північніше.

Водночас слід констатувати, що поряд із випадками гострих військових зіткнень існували й факти переговорів між представниками командувань двох армій щодо укладення договору про ненапад і співпрацю у військовій і медико-технічній сферах. Проте, на відміну від Волинського пакту про нейтралітет і ненапад, ці спроби мали більше локальний і тактичний характер. Обидві з переговорних сторін виявилися не до кінця послідовними в реалізації домовленостей на практиці й кожна з них насамперед намагалася максимально вигідно використати одна одну в умовах навислої більшовицької загрози для обох народів.

Володимир Марчук

ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕТРА ФЕДУНА — «ПОЛТАВИ» В ПРОПАГАНДИСТСЬКОМУ АПАРАТІ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ В 1940-Х-1950-Х РОКАХ

Постать Петра Федуну — «Полтави» (23.02.1919—21.12.1951) — відомого діяча українського національно-визвольного руху 1940-1950-х рр., члена Проводу ОУН, заступника Голови Генерального Секретаріату УГВР, залишається малодослідженою у вітчизняній історичній науці. На сьогодні опубліковано лише дослідження, присвячені його теоретичній спадщині, серед авторів — історики А. Русначенко, М. Нагірняк, П. Потічний, Т. Андрусяк. Натомість досі немає статей, які висвітлювали б діяльність П. Федуну як одного з керівників визвольного руху.

Мета статті — розглянути діяльність Петра Федуну в пропагандистському апараті націоналістичних структур українського підпілля.

Петро Федун — «Полтава»

* * *

Перебування Петра Федуну у лавах визвольного руху нерозривно пов'язане з функціонуванням пропагандистського апарату ОУН, УПА та УГВР, у якому він почав працювати влітку 1944 р. Після загибелі 1944 р. керівника Головного осередку пропаганди й інформаційної служби (ГОПІС) Йосипа Позичанюка — «Шахая» цю структуру очолив П. Федун¹. Для роботи в ній він узяв організаційне

¹ Стасюк О. Видавнича діяльність ОУН на українських землях у 1944 — 1950-х роках // Вісник Львівського університету: Серія істор. — Львів, 2002. — Вип. 37/2. — С. 174.

псевдо «Север». За спогадами Марії Савчин — «Марічки», у криївці ГОПСу працювали ще три співробітники: Михайло Кузьменко — «Професор», Богдана Світлик — «Доля» та Осип Дяків — «Горновий», а також дві секретарки: «Надя» зі Золочівщини — постійна секретарка, яка іноді була також і кур'єркою, та «Дарка» із ближнього с. Корчеве на Сколівщині, яка друкувала на машинці й провадила господарство. У криївці була охорона, в чій обов'язки входило також доставляти харчі й обслуговувати зв'язок².

Від 1945 р. П. Федун здійснював загальне керування пропагандистською діяльністю. Йому підпорядковувалися красиві осередки пропаганди, з яких кожен відповідав за роботу на території окремого краю. Їм, своєю чергою, підлягали окружні осередки пропаганди, окружним — надрайонні, надрайонним — районні. Назгал така структура, вочевидь, зберігалась аж до знищення організованого націоналістичного руху в Україні в середині 1950-х рр., оскільки відомостей про зміни в ній немає.

Отже, пропагандистський апарат ОУН мав розгалужену структуру з чіткою організаційною побудовою. Його діяльність була організована на високому рівні й передбачала розподіл повноважень і функцій, керування та контроль за пропагандою, добір і підготовку кадрів тощо. П. Федун, як керівник найвищого рівня в пропагандистському апараті, мав такі завдання:

- керувати роботою підпорядкованої йому структури й відповідати за це перед вищим керівництвом;
- здійснювати контроль за роботою апарату й низових організаційних клітин;
- збирати від підлеглих звіти та інформаційно-пропагандистські матеріали;
- вказувати напрями роботи низовим ланкам;
- забезпечувати пропагандистськими матеріалами низові клітини та контролювати їхнє поширення;
- організовувати вишколи;
- керувати видавничою діяльністю ОУН.

Загалом робота референтури пропаганди базувалася на основі різних директивних документів. Їх умовно можна поділити на

загальні (інструкції, вказівки) та конкретні (накази, розпорядження, доручення).

Зауважмо, що, оскільки вказівки та інструкції не могли враховувати особливостей і потреб окремих теренів, ГОПС давав лише загальні вказівки, а вже завданням нижчих щаблів структури було їх конкретизувати для себе та підлеглих осередків з урахуванням теренових особливостей. Така робота мала плановий характер. Отримавши усні або письмові вказівки згори, кожен пропагандист мав їх опрацювати, беручи до уваги місцеву специфіку, й у вигляді конкретного плану передати нижчим клітинам. Тому такий план мусив точно визначати поставлені завдання, окреслювати терміни і вказувати на найкращі способи їхньої реалізації та на форму звіту про виконання³.

Одним із завдань ГОПСу було постійно видавати актуальну підпільну літературу. До цього П. Федун залучав як працівників ГОПСу (О. Дякова — «Горнового», Б. Світлик — «Долю»), так і інших членів ОУН. Зокрема, Василь Галаса — «Орлан» на допиті стверджував, що саме за дорученням Петра Федуна написав три статті, однак той їх забракував, і лише після ґрунтовного доопрацювання одна з них потрапила до друку під назвою «Форма і тактика боротьби ОУН за УССД єдиноправильна»⁴. Влітку 1947 р. зустрічалася із «Севером» і Катерина Зарицька — «Монета», керівник Українського Червоного Хреста (УЧХ). З її свідчень випливає, що той був добре поінформований про зміст її статей. Під час зустрічі він висловив низку критичних зауважень і виклав власний підхід до висвітлення суспільно-політичного становища українського руху Опору. Він порадив «Монеті» написати реферати на теми «Світлі постаті з історії України», «Змагання до державності українського народу», «Богдан Хмельницький», «Переяславська Рада», порекомендувавши завершити цю роботу до осені. Однак ця справа залишилася нереалізованою, оскільки 21 вересня К. Зарицьку заарештували⁵.

Нові номери журналів через канали зв'язку пересилали до Романа Шухевича на остаточне затвердження. Отримавши дозвіл,

³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі — ЦДАВО) України — Ф. 3833 — Оп. 1. — Спр. 144. — Арк. 23.

⁴ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі — ГДА СБУ) — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 2. — Арк. 115.

⁵ Онишко Л. Катерина Зарицька: Молитва до сина. — Львів, 2002. — С. 84.

² Літопис Української Повстанської Армії. — Торонто—Львів, 1995. — Т. 28: Савчин М. Тисяча доріг. (Спогади). — С. 132.

редакція розсилала примірники в терен, а низові ланки вже самостійно розмножували номер і розповсюджували його⁶.

Крім журналу «Юнак», П. Федун був редактором кількох інших видань: «За Українську Державу» (1944-1945); «На допомогу пропагандистам» (1944); «На допомогу інструкторам-пропагандистам» (1944); «Вісник» (1944-1945); «Ідея і Чин» (1946); «Самостійність» (1946-1948); «Осередок пропаганди і інформації при Проводі ОУН» (1948-1951); «Бюро Інформації УГВР» (1948-1951)⁷.

Усвідомлюючи велике значення друкованого слова в боротьбі за незалежність України, ГОПС видавав інструкції, за допомогою яких намагався скоординувати діяльність підпільних видавництв, зробити часописи досконалішими в ідейно-інформаційному аспекті. Серед них, наприклад, інструкція «Про збирання матеріалів у німецько-більшовицькій фронтівій полосі та в часі більшовицької окупації українських земель», яка закликала фіксувати кожен факт боротьби українського народу за свою незалежність, а також кожен злочин, учинений окупантами супроти України⁸. Після появи цієї інструкції виникло багато нових підпільних часописів, зросли накладі тих, які вже існували.

Однією з найгостріших проблем в організації пропаганди, з якою зіткнувся П. Федун, був перманентний брак кваліфікованих кадрів — пропагандистська робота вимагала людей з певним рівнем освіти й практичним досвідом. У «Коротких вказівках щодо пропагандистської роботи на найближчий час» (квітень 1947 р.) із цього приводу зазначено: «На пропагандистів треба підбирати людей, добре вироблених і теоретично, і практично. В нас, звичайно, на пропагандистів вибирається людей, в першу чергу, вироблених теоретично. Це неправильно [...] Людині, яка не потрапить дати собі раду в нашій важкій дійсності, не можна доручати пропаганди [...]»⁹.

Пропагандистові слід було постійно підвищувати свій «науково-революційний культурний рівень»¹⁰. Незалежно від місця

перебування і від того, чи є зв'язок з організацією, чи ні, він мав уважно стежити за світовими подіями й розвитком боротьби в Україні¹¹. Необізнаність у питаннях, пов'язаних із революційним рухом, вважали його провиною, тому пропагандист мусив бути «універсалом життєвих знань»¹². Він мав читати офіційну пресу, опрацьовуючи статті так, аби будь-яку з них — від передовиці й до оголошень — могли розтлумачити народові як ворожу¹³. Пропагандист мав докласти всіх зусиль, щоб завоювати авторитет і повагу в тому середовищі, в якому опинявся. Йому заборонено було братися за справи, в яких він не орієнтувався. Пропагандист мав бути невибагливим до умов праці, але водночас сумлінно виконувати роботу¹⁴.

Людей, які відповідали б усім цим вимогам, підпілля постійно бракувало. Це підтверджують численні звіти пропагандистів. В одному з них, за грудень 1945 р., референт пропаганди Бібречького надрайону зазначав: «В надрайонному осередку пропаганди поки що я сам — заступника ще не встиг знайти і хтозна, чи знайду, бо в терені брак людей до праці [...] В районах теж брак людей. Тільки два райони обсажені пропагандистськими силами (Бібреччина — 1 пропагандист і одночасно організаційний [референт], Винниківщина — 2 людей, Стрілеччина — пропагандиста зловили більшовики, Ходорівщина — не було). З місцевих людей нікого не можу підтягнути на пропагандиста, хіба від Вас одержу когось. Поки що у цих двох [...] районах виконують пропагандистську роботу теренові провідники, але вони самі не в силі обслужити району [...]»¹⁵.

Нестача кваліфікованих фахівців була пов'язана також із втратами. Наприклад, Надвірнянський надрайон (Станіславщина) протягом 1946 р. втратив п'ятьох районних референтів пропаганди, причому трьох із них — в одному (Ланчинському) районі¹⁶. Зрозуміло, що за такої плинності кадрів налагодити ефективну роботу було вкрай важко.

Щоб розв'язати проблему, П. Федун запровадив систему вишколів на різних рівнях. Відзначмо, що «вишкільна робота»

⁶ Онишко Л. Роля жіноцтва в національно-визвольному русі середини ХХ ст. // *Визвольний шлях*. — 2002. — Кн. 10. — С. 68.

⁷ Стасюк О. Пресові видання ОУН, УПА, УГВР // *Українська Повстанська Армія (В боротьбі проти тоталітарних режимів)*. — Львів, 2004. — С. 331–357.

⁸ ЦДАВО України. — Ф. 3833 — Оп. 1. — Спр. 143. — Арк. 41–42.

⁹ ГДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 10. — Арк. 235.

¹⁰ Там само. — Арк. 52.

¹¹ ГДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 10. — Арк. 86.

¹² Там само. — Арк. 52.

¹³ Там само. — Арк. 53.

¹⁴ Там само. — Арк. 52.

¹⁵ ЦДАВО України. — Ф. 3833 — Оп. 1. — Спр. 144. — Арк. 22.

¹⁶ ГДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 47. — Арк. 260–261 зв.

охоплювала курси підготовки як для членів ОУН загалом, так і конкретно для пропагандистів. Тут вивчали різні дисципліни, залежно від того, які функції планували доручити їхнім слухачам. Наприклад, «Загальна програма однотижневого курсу для районних провідників та референтів пропаганди» передбачала вивчення таких предметів: історія України, історія ОУН, географія України, вивчення СРСР, міжнародний політичний огляд, «наша політична концепція» та практична робота — організаційна (організаційна схема району, завдання провідника, компетенція окремих референтур) і політична (політично-виховна робота з членами, політично-пропагандистська робота серед населення)¹⁷.

Аналізуючи наявні в архівах матеріали, можна зробити висновки, що існували також програми вишколів для перепідготовки пропагандистів з метою підвищення їхньої кваліфікації.

Звичайно, підготовка нових кадрів вимагала відповідного підручника, який містив би матеріали для початкового ідеологічно-політичного вишколу. Крім того, були й деякі особливі обставини. По-перше, ОУН від 1941 р. в ідейному розвитку зробила великий крок уперед, піддавши ревізії та поглибивши свою програму, однак підпільний характер боротьби призвів до того, що досить часто рядові члени не знали про ці зміни. По-друге, вишколи, які організовували різні клітини пропагандистського апарату, не завжди були задовільними — через ідеологічні помилки, некоректне висвітлення чи трактування різних питань тощо. По-третє, в умовах боротьби досить часто підготовка проходила у форматі самовишколу, для якого підручник був справді необхідним. По-четверте, у зв'язку з тим, що основною формою боротьби стала політично-пропагандивна робота, зросла потреба в теоретично підготовлених кадрах. Внаслідок цього ідеологічно-політичний вишкіл кадрів підпілля активізувався й укладання підручника стало першорядним завданням. Однак через важкі умови підпілля підручник «Шлях до волі» побачив світ лише 1950 р. Він складався з 4-х розділів:

1. Катехизм українського націоналіста.
2. Українознання.
3. Короткі відомості з ідеології, політики та історії українського революційного націоналізму. (Цей розділ написав П. Федун.)

¹⁷ ЦДАВО України. — Ф. 3833 — Оп. 1. — Спр. 68. — Арк. 2.

4. Короткі відомості про «більшовицьку гнобительську експлуататорську систему»¹⁸.

Щоправда, ми припускаємо, що деколи підручник не досягав своєї мети і його не розуміли й не могли засвоїти ті, для кого він був написаний, через брак освіти. ГОПС, а також і П. Федун, як керівник цієї структури та один із укладачів підручника, мусили подбати про доступність викладу. Цієї вимоги в багатьох випадках не було дотримано. Особливо це стосується статті самого П. Федуна й «Історії українського націоналістичного революційного руху» анонімно-го автора, які були написані науковим стилем, довгими й складними для розуміння реченнями з великою кількістю іншомовних слів. Слід відзначити й те, що ГОПС запізнився з виданням цього підручника. У 1950 р. гострої потреби в ньому вже не було. Український визвольний рух перебував на цей момент в агонії. Зовсім по-іншому сприйняли б його появу в 1945—1946 рр., коли існувало широке поле для підготовки кадрів пропагандистського апарату.

Поряд із вишкільною роботою П. Федун багато уваги приділяв контролюванню праці осередків пропаганди різних рівнів, який забезпечували двома основними шляхами — через організацію суворої звітності та інспекторські перевірки окремих теренів.

Питання звітності, як свідчать документи підпілля, було одним із центральних у системі організації діяльності осередків пропаганди ОУН різного рівня. Інструкції чітко визначали форми й терміни звітування для них.

Звіт мав відображати стан пропагандистського апарату (кадри, технічні засоби, вишколи членів та кандидатів ОУН, масова пропаганда та її результати), політвиховання у відділах УПА (для звітів окружних осередків і вище), стан друку та розповсюдження видань¹⁹. Характерно, що керівні ланки серйозно ставилися до пропозицій підзвітних щодо покращення роботи²⁰. Очевидно, таким чином вони прагнули надати пропаганді якомога більшої гнучкості, зробити її відповідною до потреб поточного моменту.

¹⁸ ГДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 14. — Арк. 290—470.

¹⁹ Мороз В. Структура референтури пропаганди на Дрогобищині (1944–1950-і рр.) // Дрогобицький краєзнавчий збірник / Ред. кол. К. Кондратюк, В. Футала, Л. Зашкільняк та ін. — Дрогобич, 2002. — С. 195.

²⁰ ЦДАВО України. — Ф. 3833 — Оп. 1. — Спр. 95. — Арк. 82—83.

Однак звіти не завжди відображали реальну картину діяльності окремого осередку — траплялися випадки подання неправдивих відомостей.

Як бачимо, робота пропагандистського апарату під керуванням П. Федуна мала високий рівень організації. Цьому сприяв насамперед чіткий розподіл повноважень та функцій між різними щаблями підпорядкованого йому апарату. Важливу роль відіграло також налагодження зворотного зв'язку — від нижчих щаблів до вищих. Тож керівництво прагнуло отримувати актуальну інформацію про запити низових оргклітин і своєчасно відповідати на них. Завдяки цьому пропагандистський апарат ОУН і УПА ефективно функціонував навіть у складних умовах боротьби другої половини 1940-х — початку 1950-х рр.

У матеріалах для вишколу пропагандистів виділяли чотири основні напрями пропаганди: в УПА, у Червоній армії, в Україні та за її межами (або в «чужині») ²¹.

Поряд із названими чотирма магістральними напрямками пропаганди ОУН і УПА з'являлися також тимчасові — актуальні лише протягом деякого часу. Вони зазвичай були пов'язані з конкретними подіями. Слід назвати шість найбільших таких акцій.

1. Акція зриву виборів до Верховної Ради СРСР (10 лютого 1946 р.) та до Верховної Ради УРСР (9 лютого 1946 р.).

До проведення антивиборчої кампанії залучили всі наявні кадри ²². ГОПС розробив «Інструкцію в справі бойкоту т. зв. виборів до ВР СРСР» ²³ та «Інструкцію в справі пропагандивної кампанії проти т. зв. виборів до Верховної Ради СРСР» ²⁴. Також осередки пропаганди різних рівнів отримали «Заклики до бойкоту т. зв. виборів до ВР СРСР», що їх мали розповсюджувати на місцях і які були спрямовані на різні верстви населення. Головний їхній зміст — не брати участі у виборах, оскільки вони є недемократичними і грубо порушують права людини ²⁵.

²¹ Державний архів Львівської області (далі — ДАЛО). — Ф. П-3 — Оп. 1. — Спр. 70. — Арк. 30.

²² ДАЛО. — Ф. П-3 — Оп. 1. — Спр. 441. — Арк. 86.

²³ ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 14. — Арк. 12.

²⁴ ЦДАВО України. — Ф. 3833 — Оп. 1. — Спр. 44. — Арк. 19.

²⁵ ДАЛО. — Ф. П-3 — Оп. 1. — Спр. 422. — Арк. 104–106.

Антинародну сутність «сталінських» виборів викривали й численні листівки та відозви, що їх поширювали під час передвиборчої кампанії.

Загалом пропагандистська кампанія ОУН і УПА щодо зриву виборів до ВР СРСР та ВР УРСР у лютому 1946 р. спричинилася до того, що чимало виборців у західних областях України відмовилися брати участь у голосуванні ²⁶, однак не можна говорити про її вирішальний вплив на результати виборів.

2. Акція допомоги голодуючим на Сході України (друга пол. 1946 — перша пол. 1947 рр.).

Її здійснювали шляхом масового розповсюдження листівок-закликів, листівок-гасел і засобів наочної агітації. Серед листівок були: «Заклик до населення західних областей України», «Селяни західних областей України», «Українці, брати з східних областей», «Всі на допомогу голодуючим братам-українцям», «До української молоді Східної України» й різні місцеві. Було також надруковано великим накладом брошуру «Слово до братів українців зі східно-українських земель», у якій роз'яснювано причини голоду. Також широко практикували бесіди з біженцями зі Сходу України; їм давали харчі й дах над головою. УПА охороняла втікачів із колгоспів зі східних областей від міліції та винищувальних батальйонів.

3. Акція боротьби за «душу української молоді» (від 1947 р. до 1952 р.).

Питання роботи серед молоді трактували як питання майбутнього організації загалом ²⁷. Акція передбачала розповсюдження друкованих видань для молоді. Серед них були часописи «На чатах» (для старшої молоді) і «На зміну!» (для молодших), які видавала ОУН, та журнал УПА «За волю України». Широко використовували брошури та листівки. Усі підпільні видання для молоді містили матеріали з історії України, боротьби українського народу проти московської влади, життєписи героїв, їхні спогади, а також статті на політичні й виховні теми. Багато місця займала художня література: твори українських письменників, як заборонених більшовицьким режимом, так і визнаних «офіційно» («ранні» П. Тичина, М. Рильський, М. Бажан та ін.). У 1948 р. видано серію брошур

²⁶ ДАЛО. — Ф. П-3 — Оп. 1. — Спр. 422. — Арк. 92–93.

²⁷ Там само. — Спр. 70. — Арк. 87.

«Слідами героїв», що складалася з п'яти випусків — біографій українських героїв різних епох (козацьких полковників Івана Богуна, Михайла Кричевського, січового стрільця Федора Черника, бойовика ОУН Юрія Березинського, повстанського командира Василя Андрусика). У рамках боротьби за молодь здійснювано й спеціальні акції: проти набору в школи фабрично-заводського навчання (ФЗН); антипіонерська й антикомсомольська; проти вживання російської мови. Усі вони супроводжувалися виданням і розповсюдженням відповідних листівок, рідше — брошур.

4. Акція збору матеріалів про злочини комуністів проти українського народу (починаючи з 1947).

Основні заходи: опитування населення, фотографування місць страт, друк листівок із закликами.

5. Акція проти колективізації в західноукраїнських землях (1947-1955 рр.).

Вона мала різні форми: вбивства організаторів колгоспів та колгоспників-активістів, нищення матеріальних засобів колективних господарств та МТС. Акція супроводжувалася виданням і розповсюдженням численних листівок, бюлетенів пропаганди й інформації ОУН²⁸.

6. Акція проти масової депортації (починаючи з осені 1947 р.).

Населенню роз'яснювали необхідність ухилитися від вивезення. До осені 1947 р. масових депортацій не відбувалося. Першу з них проведено 20-21 жовтня 1947 р. Влада планувала вивезти близько 100 тис. осіб, але завдяки розвідувальній роботі і роз'ясненням підпілля приблизно половині з них вдалося тоді ухилитися від депортації.

У березні-квітні 1949 р. масове вивезення відновилося й охопило десятки тисяч українців. Для населення ОУН розробила інструкцію, котра роз'яснювала, що і як робити, щоб уберегтися від депортації. Разом із нею розповсюджували листівку «До насильно вивезених до Сибіру і на більшовицькі каторжні роботи», яка підтримувала дух людей, котрі потрапили на заслання, і давала їм поради з організації повсякденного життя на новому місці. У 1950 р.

²⁸ Сеньків М. Західноукраїнське село: насильницька колективізація 1940-х років // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Зб. наук. праць. — Львів, 2000. — Вип. 7. — С. 490–491.

вивезення відбувалося вже на «добровільній основі», проти чого також виступали ОУН і УПА (наприклад, листівка «Українці!» за березень 1950 р.).

Як бачимо, деякі акції, започатковані ще за життя П. Федуна, тривали й після його загибелі, що свідчить про відносну самостійність низових ланок пропагандистського апарату підпільного руху.

Роботу в референтурі пропаганди П. Федун поєднував із працею в політвиховному (VI) відділі Крайового військового штабу (КВШ) групи УПА-«Захід»²⁹.

Загалом в УПА від початку існував свій пропагандистський апарат. Протягом травня-червня 1943 р. на базі КВШ Проводу ОУН на Північно-Західних Українських Землях (ПЗУЗ) сформовано Головну Команду (ГК) та Головний військовий штаб (ГВШ) УПА³⁰. До ГВШ серед інших входив також і політичний відділ, який очолив політичний референт Проводу ОУН на ПЗУЗ Яків Бусел — «Галина»³¹. Після його загибелі протягом 1946-1949 рр. цю посаду обіймав П. Федун³².

Відповідну до організаційної структури УПА будову мав й апарат її політвиховників, на який покладали не тільки ведення виховної роботи серед особового складу повстанської армії, а й пропаганду серед населення.

Такі відділи діяли при кожному військовому штабі³³. Згідно з інструкцією ГВШ УПА від 24 листопада 1944 р., П. Федун як начальник політвиховного відділу КВШ мав ступінь старшини УПА. Його військовим й організаційним зверхником був шеф КВШ.

Сотенного політвиховника за правами було прирівняно до підстаршин УПА, він входив до складу штабу сотні й був заступником її командира з виховної роботи. Якщо сотня входила до складу куреня, то він підпорядковувався курінному політвиховникові. Коли ж сотня діяла самостійно, його зверхником був політвиховник

²⁹ Содоль П. Українська Повстанча Армія 1943 — 1949 рр. Довідник — Нью-Йорк, 1995. — Вип. 2-й. — С. 90.

³⁰ Кентій А. Українська Повстанська Армія 1942-1943 рр. — Київ, 1999. — С. 78.

³¹ Там само — С. 83.

³² Содоль П. Українська Повстанча Армія 1943 — 1949 рр. — С. 90.

³³ Кентій А. Українська Повстанська Армія 1944-1945 рр. — С. 15.

Воєнної округи³⁴. Командир підвідділу не мав права звільняти чи замінювати політвиховника без дозволу вищого командира, втручатись у його ділянку роботи, а також скасовувати накази та доручення, які той отримував від своїх зверхників³⁵. Сотенному політвиховникові підпорядковувався чотовий виховник³⁶.

Згідно з «Інструкцією ч. 1 для організаторів виховної роботи у відділах УПА» виховник мав бути навіть при кожному самостійному підрозділі, меншому від чоти. Крім того, виховною роботою слід було охопити господарський апарат, медичні пункти, підрозділи розвідки та зв'язку³⁷. На практиці жорсткі умови боротьби та постійний брак кваліфікованих кадрів не давали повною мірою реалізувати цю інструкцію.

Відділи політичного виховання в УПА були тісно пов'язані з референтурою пропаганди ОУН.

Накази начальника VI політвиховного відділу КВШ в УПА-«Захід» П. Федуна, видані для внутрішнього вжитку, дають уявлення про його безпосередні завдання на цій посаді. До кола його обов'язків входило:

- визначати завдання політвиховної роботи, її зміст та методи;
- здійснювати контроль за діяльністю апарату;
- виконувати накази командування;
- збирати в підлеглих звіти й передавати їх своєму зверхникові;
- готувати інформаційно-пропагандистські матеріали для ГОПІСу;
- виконувати вказівки ГОПІСу щодо пропагандистської роботи в лавах супротивника й серед усього населення.

Відповідно до свідчень П. Дужого від 23 червня 1945 р. інститут політвиховників в УПА затверджено на Волині та Поліссі 1943 р., а в Галичині та Буковині — 1944 р.³⁸. Як і кожна нова структура, він потерпав від нестачі кваліфікованих кадрів, і цю проблему не завжди правильно вирішували в низових оргклітинах. Наприклад, П. Федун відзначав, що більшість працівників політвідділів

військових округ — це 17–18-річні юнаки, здебільшого випускники гімназій, котрі не завжди мають авторитет серед бійців та командирів. На його думку, добираючи їх, спиралися на єдиний критерій — рівень знань. Натомість П. Федун рекомендував враховувати ще й життєвий досвід, оскільки саме він найбільше потрібний, аби впливати на інших. Тому для політвиховної роботи він намагався добирати людей хай навіть менш освічених, але морально сильних, шанованих серед бійців, — оунівців із життєвим досвідом; а щоб підвищувати їхній освітній рівень, штаби ВО мали проводити бесіди, давати поради усно та письмово³⁹.

Як свідчать згадані накази, проблема нестачі кадрів була гострою протягом усього часу існування інституту політвиховників. Однак усе ж таки досвід, здобутий протягом 1945–1946 рр., було використано в програмі вишколів, що охоплювала такі теми:

- планування роботи політвиховника;
- як готуватися до гутірки;
- праця політвиховника над допоміжними матеріалами (література підпілля та радянська преса);
- про гутірку з політичним і морально-виховним змістом;
- як користуватися прикладами з життя в гутірці;
- як описувати бої;
- як провадити хроніку⁴⁰.

Цей перелік міг бути доповнений або скоригований з ініціативи низових клітин.

Як начальник політвиховного відділу КВШ УПА-«Захід» П. Федун проводив такі вишколи у форматі конференцій виховників ВО, які скликав у міру потреби. Вишколи політвиховників самостійних відділів УПА (курінних або сотенних) відбувались у формі нарад, які організовував виховник ВО. Якщо ж сотня діяла в складі куреня, курінний виховник проводив вишкіл сотенних під час щотижневого звітування, коли обговорювали актуальні питання⁴¹.

Велику увагу приділяли звітності. У звітах подавали таку інформацію:

³⁴ ЦДАВО України. — Ф. 3833 — Оп. 1. — Спр. 95. — Арк. 12.

³⁵ Кентій А. Українська Повстанська Армія — С. 16.

³⁶ ЦДАВО України. — Ф. 3833 — Оп. 1. — Спр. 95. — Арк. 12.

³⁷ Там само — Арк. 1.

³⁸ ГДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т.3. — Арк. 220.

³⁹ ГДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т.62. — Арк. 117.

⁴⁰ Там само. — Арк. 85.

⁴¹ ЦДАВО України. — Ф. 3833 — Оп. 1. — Спр. 44. — Арк. 5.

1. Як організована виховна робота взагалі (кількість і рівень виховників, стан низових ланок, чи проводили вишколи, які форми та методи при цьому використовували, налагодження зв'язку між виховниками).

2. Що зроблено за звітний період (кількість проведених заходів).

3. Повідомлення про настрої вояків, стан військової підготовки, щоденну працю.

4. Повідомлення про настрої населення, думки людей, стан національної свідомості та політичної підготовки. Крім цього, звіт містив описи боїв, каральних операцій ворога щодо населення. Бажаними були фотографії з боїв та ворожих акцій⁴².

У 1946 р. було ухвалено рішення про реорганізацію УПА. Конференція Проводу ОУН, зважаючи на значні втрати, вирішила перейти від повстанської тактики до підпільної. Більшість повстанських відділів розформували, а їхній особовий склад поповнив підпілля ОУН. Нова структура отримала назву «збройне підпілля». Чотири роки УПА збереглися тільки в Карпатах і на Поліссі. Однак ГК УПА та її крайові штаби збереглися й керували збройними діями руху⁴³. Зрозуміло, що в результаті цих заходів значно скоротився й апарат політвиховників УПА. Точних відомостей немає, однак можна припустити, що вони поповнили ряди референтури пропаганди ОУН, яка відчувала гострий брак кваліфікованих кадрів.

Досить тісно з ГОПСом та політвиховним відділом ГВШ УПА в пропагандистському напрямі співпрацювала УГВР через своє Бюро інформації (1944-1951 рр.). Це було пов'язано з тим, що, по-перше, Бюро очолював Петро Федун, який одночасно керував ГОПСом і політвиховним відділом УПА, по-друге, усі працівники Бюро були одночасно й співпрацівниками референтури пропаганди ОУН, по-третє, подібними були функції всіх трьох структур. Завдання в Бюро були такі: 1) інформувати учасників національно-визвольної боротьби ОУН і УПА, українське населення про постанови УГВР та накази ГК УПА; 2) викладати позиції УГВР стосовно окремих

питань національно-самостійницького руху; 3) інформувати про становище на окупованих українських землях та у світі⁴⁴. Повідомлення та матеріали видавали окремими листівками й брошурами, друкували в підпільних виданнях ОУН, УПА та УГВР, де редактором був той-таки П. Федун. Серед них — «Вісник» (1944-1945 рр.), «Самостійність» (1946-1948 рр.), «Бюро Інформації УГВР» (1948-1951 рр.)⁴⁵.

У вересні 1949 р. за наказом Головного командира УПА Р. Шухевича розформовано останні бойові відділи й штаби армії, а старшини та вояки поповнили збройне підпілля⁴⁶. Відтак увесь тягар пропагандистської роботи ліг на референтуру пропаганди ОУН та Бюро інформації УГВР.

Звичайно, що описана вище діяльність П. Федун не могла не зацікавити спецслужби СРСР. Із 28 травня до 6 червня 1947 р. спецгрупа здійснювала пошук члена проводу ОУН «Севера» та його охорони в лісах біля гори Парашка, що в Сколівському районі Львівської області. В операції брали участь С. Стехов, Зубатенко, Вікторов та оперативний склад Сколівського райвідділу МГБ. У результаті операції біля с. Корчин убито «Корчака» — адміністратора групи «Севера».

Із 5 до 12 квітня 1948 р. на межі Сколівського і Славського районів Львівської області в лісах між селами Корчин і Коростів поновлено пошук П. Федун та його сподвижників. 8 квітня було знайдено порожнім його схрон на горі Кичера. Як свідчать інші матеріали «архіву полковника Стехова», операції з пошуку П. Федун не лише не припинялися, а, навпаки, — посилювалися, наближаючи трагічний фінал.

На зламі 1951-1952 рр. у Західну Україну було кинуті свіжі дивізії військ МВД та МГБ для ліквідації «решток українських буржуазних націоналістів», про які постійно говорила більшовицька пропаганда.

Свою смерть Петро Федун зустрів у бою з більшовиками 22 грудня 1951 р. на Львівщині. Обставини його загибелі яскраво

⁴² ЦДАВО України. — Ф. 3833 — Оп. 1. — Спр. 95. — Арк. 3.

⁴³ Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940-50-х роках. — Київ, 2002. — С. 291.

⁴⁴ Мороз В. Історія створення і діяльності Української Головної Визвольної Ради // Визвольний шлях. — 2004. — Кн. 7. — С. 103.

⁴⁵ Стасюк О. Пресові видання ОУН, УПА, УГВР. — С. 242–260.

⁴⁶ Русначенко А. Народ збурений... — С. 343.

ілюструє донесення відділу МГБ: «На третій день операції, 23 грудня 1951 року, у лісовому масиві на південний захід від села Новошин виявлено капітально обладнаний бункер із чотирма бандитами в ньому. Останні у відповідь на пропозицію здатися відкрили стрілянину, а тоді підпалили бункер і застрелилися. Серед ліквідованих бандитів упізнано “Шакала” — Федуна Петра Миколайовича, 1919 р. народження, уродженця с. Шнирів Бродівського району Львівської обл., із незакінченою вищою освітою, члена Проводу ОУН і керівника пропаганди цього Проводу, заступника голови Генерального секретаріату, т. зв. УГВР; мав звання майора УПА, у підпіллі відомий під кличками “Север”, “Полтава”, “Волянський”, “99” та ін.»⁴⁷. Під час тієї ж операції загинув Роман Кравчук — «Петро» — командувач УПА-«Захід»⁴⁸.

Невідомими залишаються місця поховання двох провідників. За переказами, ворог так боявся і ненавидів П. Федуна, що після смерті його тіло кинули в яму й засипали негашеним вапном⁴⁹.

Після загибелі П. Федуна Бюро інформації припинило свою діяльність, а його обов'язки у справах пропаганди перебрала на себе Люба Гайовська — «Рута», референт пропаганди Львівського Крайового проводу ОУН, що виконувала їх до своєї загибелі в січні 1954 р.⁵⁰

Після смерті Петра Федуна й Романа Кравчука на волі в Україні залишилися два члени Проводу ОУН — Василь Кук та Василь Галаса. Однак їхній арешт був лише справою часу. 11 липня 1953 р. внаслідок провокації МГБ захоплено В. Галасу з дружиною. Під час обшуку в нього було вилучено записник зі зв'язками. 24 травня 1954 р. відбувся арешт В. Кука⁵¹.

Після арешту В. Кука підпілля залишилося без вищого керівництва, а отже, завершився етап централізованої збройної боротьби.

Отже, діяльності Петра Федуна на посаді керівника пропагандистських служб ОУН, УПА та УГВР притаманний досить високий рівень організації. В умовах гострої нестачі кадрів він запровадив дієву систему вишкোলів — підготовки та підвищення фахового рівня пропагандистів. Це забезпечувало ефективне функціонування пропагандистського апарату ОУН і УПА попри складні умови боротьби, в яких український визвольний рух опинився в другій половині 1940-х — на початку 1950-х рр.

⁴⁷ Панченко О. *Петро Федун-Полтава (1919-1951рр.) // Проблеми історії та сучасного стану науки Української держави. — Миколаїв-Одеса, 2002. — Т. 1: Історичні дисципліни та українознавство. — С. 107–108.*

⁴⁸ Там само. — С. 108.

⁴⁹ Киричук Ю. *Український національний рух 40-50-х років ХХ ст. Ідеологія та практика. — Львів, 2003. — С. 437.*

⁵⁰ Панчук М. *Життя і чин Люби Гайовської-Руги (1923-1954 рр.) // Воля і Батьківщина. — 1996. — № 1. — С. 72.*

⁵¹ Мороз В. *Завершальний етап збройної боротьби ОУН і УПА на українських землях // Визвольний шлях. — 2004. — Кн. 8. — С. 90.*